

Αμαλία Κ. Ηλιάδη, φιλόλογος-ιστορικός (κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Βυζαντινής Ιστορίας απ' το Α.Π.Θ.)

E-mail: ailiadi@sch.gr

«Σωκράτης»

Ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους της αρχαίας Ελλάδας (Αθήνα 470 ή 469-399 π.Χ.). Γιός ενός γλύπτη και μίας μαίας, ο Σωκράτης πρέπει να είχε κάποια οικονομική άνεση, όπως αποδεικνύει το γεγονός ότι πέρασε όλη τη ζωή αδιαφορώντας για τα οικονομικά ζητήματα (από εδώ πηγάζουν και όλα τα ανέκδοτα για τους καβγάδες με τη γυναίκα του Ξανθίππη) και το ότι πολέμησε γενναία ως οπλίτης (είχε επομένως τα μέσα να προμηθευτεί το δαπανηρό οπλισμό που χρησιμοποιούσαν οι πολεμιστές αυτοί) στις μάχες της Ποτίδαιας το 429, της Δήλου το 424 και της Αμφίπολης το 422, στην πρώτη φάση του Πελοποννησιακού πολέμου. Αυτές ήταν, όπως φαίνεται, οι μόνες φορές που ο Σωκράτης απομακρύνθηκε από την πόλη του και πέρασε την υπόλοιπη ζωή του προσπαθώντας να ασκήσει πάνω στους συμπολίτες του την τέχνη εκείνη της «μαιευτικής», που η μητέρα του ασκούσε στις γυναίκες. Η δραστηριότητα αυτή τον απορρόφησε τελείως και δε θέλησε ποτέ, από προσωπικές πολιτικές πεποιθήσεις, να συμμετάσχει στην πολιτική ζωή της εποχής του (ο Σωκράτης δικαιολογούνταν με τον ισχυρισμό ότι του το απαγόρευε το «δαιμόνιόν» του, ειρωνική, κατά ένα μέρος, και σοβαρή, κατά ένα άλλο, προσωποποίηση της συνείδησής του) μόνο δύο φορές βρέθηκε στην ανάγκη να αναλάβει δημόσια καθήκοντα: μία φορά, επί δημοκρατικού καθεστώτος, όταν, ως επιστάτης των πρυτάνεων, αντιτάχθηκε στη συνοπτική καταδίκη των στρατηγών, που νίκησαν στις Αρχινούσες (406 π.Χ.), οι οποίοι είχαν κατηγορηθεί ότι δεν έσωσαν τους ναυαγούς. Τη δεύτερη φορά, την εποχή των Τριάκοντα Τυράννων, όταν αρνήθηκε να γίνει συνένοχος στην πολιτική δολοφονία κάποιου Λέοντα από τη Σαλαμίνα. Και στις δύο περιπτώσεις ο Σωκράτης διέτρεξε μεγάλο κίνδυνο και σώθηκε μόνο από τις πολιτικές μεταβολές που είχαν μεσολαβήσει. Η διάσταση αυτή, μεταξύ του Σωκράτη και της πολιτικής ζωής της πόλης (ανεξάρτητα από το πολιτικό καθεστώς που υπήρχε) έγινε βαρύτερη και οριστική μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού καθεστώτος: διατυπώθηκε εναντίον του η κατηγορία ότι δεν πιστεύει στους θεούς της πόλης και ότι διαφθείρει τους νέους. Κηρύχτηκε ένοχος και καταδικάστηκε να πει το κώνειο. Ο Πλάτων στην «Απολογία», στον «Τρίτωνα» και στο «Φαίδωνα» απαθανάτισε τις φράσεις της δίκης, την άρνηση του Σωκράτη να αποφύγει την καταδίκη και τις τελευταίες στιγμές του, υψώνοντας τον σε παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο ο φιλόσοφος αντιμετωπίζει το θάνατο από αγάπη προς τη δικαιοσύνη και συνέπεια προς τη συνείδησή του.

Ένα γεγονός τόσο εντυπωσιακό και με την πρώτη ματιά τόσο άδικο ώστε να φαίνεται παράλογο (πολύ περισσότερο όταν έχει κανείς υπόψη του τις μετριοπαθείς και διαλλακτικές τάσεις που, γενικά, ακολουθούσε το καθεστώς που τον καταδίκασε), πρέπει να μπορεί να βρει την εξήγησή του, αν όχι μια πραγματική δικαιολογία, στις σχέσεις του Σωκράτη με την πόλη του και, με μια λέξη, στη φιλοσοφία της εποχής του.

Αλλά ακριβώς εδώ βρίσκεται το πρόβλημα: ο Σωκράτης δεν έγραψε τίποτε και όλα όσα ξέρουμε για αυτόν τα ξέρουμε από άλλους: κυρίως από τον Πλάτωνα που παρουσίασε το Σωκράτη πρωταγωνιστή σε όλους σχεδόν τους φιλοσοφικούς διαλόγους του από τον Ξενοφώντα, που του αφιέρωσε μερικά έργα του για να εξάρει τις προσωπικές πολιτικές και θρησκευτικές αρετές του, από τον Αριστοτέλη, που σε μερικές ενδείξεις που συνάγονται από τα έργα του τείνει να τον παρουσιάσει ως τον άνθρωπο που ανακάλυψε τους επαγωγικούς συλλογισμούς και τη θεωρία των

αριθμών, από τον Αριστοφάνη, που στις «Νεφέλες» του (όταν ο Σωκράτης ζούσε ακόμα) μας δίνει μια σκληρή και υπερβολική γελοιογραφία του, βάζοντάς τον στο ίδιο επίπεδο με τους θεωρητικούς της νέας επιστήμης και με τους σοφιστές. Πρόκειται για παρουσιάσεις του Σωκράτη συχνά διασκεδαστικές ή που, οπωσδήποτε, δε συμφωνούν απόλυτα με την πραγματικότητα ή και μεταξύ τους, και οι οποίες γίνονται ακόμα χειρότερες από τη διαφορά των συγκρουόμενων τάσεων μεταξύ των άμεσων μαθητών του, των λεγόμενων «σωκρατικών ελασσόνων». Καταλαβαίνουμε έτσι γιατί το «σωκρατικό πρόβλημα» συγκίνησε τα πνεύματα και προκάλεσε τις συζητήσεις ιστορικών και φιλοσόφων από την εποχή του Αριστοτέλη ως τις μέρες μας: κάθε εποχή παρουσίασε μια εικόνα του Σωκράτη κατά τη δική της εικόνα και ομοίωση, περνώντας από τις πιο υπερβολικές υμνολογίες (ας θυμηθούμε το Sancta Socrates, oar pro obis- «άγιε Σωκράτη, πρέσβευε υπέρ ημών» του Έρασμου) στις πιο απόλυτες υποτιμήσεις: διαφορές εκτιμήσεων που τις έκανε δυνατές το κριτήριο υπογραμμίσεως των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των πηγών και της προτίμησης της μίας αντί της άλλης. Έτσι γίνεται κατανοητό και το ότι μερικοί έφτασαν στο συμπέρασμα ότι είναι αδύνατο να μάθουμε τον «ιστορικό» Σωκράτη και ότι μπορούμε μόνο να γνωρίσουμε το πλήθος των «σωκρατικών θρύλων».

Ένας τέτοιος σκεπτικισμός όμως πρέπει οπωσδήποτε να απορριφτεί με βάση τα όσα μπόρεσε να διαπιστώσει η ιστορική και η φιλολογική κριτική: η μαρτυρία του Αριστοτέλη εξαρτάται ουσιαστικά από μια ερμηνεία των όσων λέει ο Πλάτων και από τις συζητήσεις που γίνονταν μέσα στην Ακαδημία, η μαρτυρία του Ξενοφώντα, αν εξαιρέσει κανείς τα δύο πρώτα κεφάλαια των Απομνημονευμάτων, ανάγεται πιθανώς σε μια εποχή περίπου τριάντα χρόνια μετά το θάνατο του Σωκράτη και ο συγγραφέας τους δε διακρίνεται για την κατανόηση των φιλοσοφικών προβλημάτων, και στη μαρτυρία του Αριστοφάνη τέλος, ο Σωκράτης είναι ένα σύμβολο, όσο και αν μερικά χαρακτηριστικά τον κάνουν να αναγνωρίζεται εύκολα. Επομένως δε μένει παρά μόνο ο Πλάτων και ο Πλάτων των «νεανικών» η «σωκρατικών» διαλόγων: πρόκειται βέβαια, ακόμα μια φορά, για ένα Σωκράτη «ερμηνευμένο», αλλά είναι μια ερμηνεία που συνεπάγεται επίσης αποδοχή και υπεράσπιση και γι' αυτό ιστορικά αξιόπιστη. Τα λόγια που ο Πλάτων βάζει στο στόμα του Σωκράτη στο δικαστήριο και στη φυλακή δεν μπορεί να είναι επινοήσεις (πολλά πρόσωπα τα είχαν ακούσει και δεν τα διέψευσαν ποτέ) και στα λόγια αυτά μπορούμε να διακρίνουμε τη φιλοσοφία και την ομολογία πίστης του Σωκράτη.

Ο Σωκράτης έχει τον ίδιο εκείνο υποκειμενισμό, που είναι το χαρακτηριστικό των σοφιστών. Κάθε ένας πιστεύει ως αληθινό μόνο εκείνο που φαίνεται αληθινό στη δική του σκέψη. Ο ίδιος ο Σωκράτης βεβαίωνα πως άφηνε να πειστεί μόνο από το συλλογισμό εκείνο που του φαινόταν ο καλύτερος έπειτα από πλήρη κριτική εξέταση. Αλλά ακριβώς η απαίτηση αυτή της πλήρους κριτικής εξέτασης κάνει το Σωκράτη να ξεπερνά τη σοφιστική συμπεριφορά γιατί δε δέχεται ότι οι γνώμες των άλλων είναι μόνο δυσκολίες που πρέπει να υπερνικηθούν με κάθε τρόπο και ότι εκείνοι που τις υποστηρίζουν πρέπει να θεωρούνται μόνο ως αντίπαλοι που πρέπει να νικηθούν σε ένα ρητορικό αγώνα ή ως αφελείς που μπορούν να γοητευτούν με ωραία λόγια. Δεν μπορούμε επομένως να είμαστε βέβαιοι για τη δική μας αλήθεια πριν τη φέρουμε αντιμέτωπη με τις αλήθειες των άλλων. Έτσι, κοντά στο δικαίωμα του καθενός να υποστηρίζει τη δική του άποψη, γεννιέται και το καθήκον να καταλαβαίνει τις απόψεις του άλλου: εκείνο το καθήκον της εξέτασης, της συζήτησης, του διαλόγου που ο Σωκράτης εκτέλεσε σε όλη τη ζωή του, και που θεωρούσε υπέρτατο καθήκον του ανθρώπου και ταυτόχρονα το ύψιστο αγαθό.

Συζήτηση σημαίνει συνεργασία σε μία κοινή αναζήτηση της αλήθειας: ο Σωκράτης είναι βέβαιος ότι μόνο από έναν αληθινό φιλοσοφικό διάλογο μπορούν να προέλθουν

κοινές αξίες και αλήθειες, δηλαδή καθολικές συγχρόνως δεν έχει τη δογματική αντίληψη ότι αυτός κατέχει αυτές τις αξίες και τις αλήθειες. Με την έννοια αυτή, το μόνο που ξέρει είναι ότι δεν ξέρει τίποτε («ουδών είδα») και ακριβώς για τον λόγον αυτό θέλει να αναζητήσει, να εξετάσει, να συζητήσει και μπροστά στη φαινομενική αλλά όχι πραγματική σοφία των συνομιλητών του, η γνώση του ότι δεν ξέρει, γίνεται η πηγή της πιο αποτελεσματικής μορφής της σωκρατικής ειρωνείας.

Γύρω από τη βασική αυτή θέση αναπτύσσονται και αποχτούν σημασία οι άλλες θεωρίες, που μπορούμε να του αποδώσουμε με μεγαλύτερη βεβαιότητα. Και κυρίως εκείνη με την οποία «κανένας δεν κάνει κακό θεληματικά» («ουδείς εκών κακός») επειδή δηλαδή του αρέσει να κάνει το κακό καθένας ενεργεί σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του και κάνει εκείνο που θεωρεί για τον εαυτό του καλό. Αν κάνει κακό, αυτό οφείλεται αποκλειστικά στο γεγονός ότι δεν ξέρει ποιο είναι το αληθινό καλό για τον εαυτό του, αφού, αν το ήξερε, η θέλησή του και η επιθυμία του θα επηρεάζονταν ακατανίκητα απ' αυτό, γιατί το καλό δεν μπορεί να μη φαίνεται ως αυτό που είναι προτιμότερο περισσότερο από όλα. Η αρχή αυτής της έλξης που ασκεί το καλό, από τη μια πλευρά δεν είναι τίποτε άλλο από την επιβεβαίωση του καθήκοντος να καταλαβαίνουμε και από την άλλη η βάση της σωκρατικής θεωρίας της ταυτότητας γνώσης και αρετής και της αναγωγής όλων των επιμέρους αρετών σε γνώση του καλού και του κακού γενικά. Κι απ' αυτό πηγάζει και η άλλη θέση, ότι είναι καλύτερο να υφίστασαι παρά να διαπράττεις αδικία, με την οποία ο Σωκράτης δικαιολογεί την επίμονη άρνησή του να αποφύγει τη δίκη και την καταδίκη.

Για τις ιδέες του αυτές, για τη συνέπεια με την οποία τις εφάρμοσε στην πράξη, ο Σωκράτης παρουσιάστηκε πάντα ως μία από τις κεντρικές φυσιογνωμίες της ιστορίας της σκέψης, ένα ιδεώδες σοφίας και κριτικού πνεύματος, που η ανθρώπινη συνείδηση δεν έπαψε ποτέ να αναζητά.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- 1) Σχολικές Εγκυκλοπαίδειες. Εκδόσεις Χρ. Γιοβάνη.
- 2) Έγχρωμη Εγκυκλοπαίδεια «Νέα Δομή». Τόμος 32^{ος}. Εκδόσεις «Δομή», εκδοτικός οργανισμός: Τεγόπουλου-Μανιατέα. Αθήνα 1999.
- 3) Platon, Oeuvres complètes, texte et traduction (Coll. G. Budé), en 13 t., Paris, 1920-1951.
- 4) Platon, Œuvres complètes, traduction nouvelle et notes par Léon Robin (Bibliothèque de la Pléiade), 2 vol., le second avec la collaboration de J. Moreau, Paris, 1940-1942.
- 5) P.Tannery, L'éducation platonicienne, Revue philosophique, 1880-1881, recueilli dans Mémoires scientifiques, t. VII, p. 1-102.
- 6) L. Nettleship, The theory of education in Plato's Republic, 2e ed. Oxford, 1935.
- 7) J. Stenzel, Platon: der Erzieher, Leipzig, 1928.
- 8) J. Moreau, La construction de l' idéalisme platonicien, Paris, 1939.
- 9) Werner Jaeger, Paideia: the ideals of Greek culture, e vol., Oxford, 1939-1944-1945.
- 10) E. Dupreel, les Sophistes, Neuchâtel et Paris, 1948.
- 11) H.I.Marrou, Histoire de l' éducation dans l' Antiquité, Paris, 1948.